

مباحثی دربارهٔ پایان جنگ عراق و ایران

(مجموعه مقالات)

مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس
(مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ)
تهران ۱۳۸۸

سرشناسه	قاسم‌پور، محمد مهدی، ۱۳۶۰ -
عنوان و نام پدیدآور	مباحثی درباره پایان جنگ عراق و ایران (مجموعه مقالات) / مقدمه و تنظیم مهدی قاسم‌پور؛ ویرایش مریم حقانی، زهرا گل محمدی.
مشخصات نشر	تهران: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، ۱۳۸۸.
مشخصات ظاهری	۱۷۶ ص.، جدول، نمودار
شابک	۲۰۰۰۰ ریال: 978-600-5443-11-0
وضعیت فهرست‌نویسی	فیا
موضوع	جنگ ایران و عراق، ۱۳۵۹ - ۱۳۶۷ - ترکی محاصره
شماره افزوده	سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس
رده بندی کنگره	۱۳۸۸ ۲م ۱۶۴۳ DSR
رده بندی دیویی	۹۵۵/۰۸۴۳
شماره کتابشناسی ملی	۱۹۲۶۸۶۱

مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس

(مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ)

مباحثی درباره

پایان جنگ عراق و ایران

مقدمه و تنظیم: مهدی قاسم‌پور

آماده‌سازی: مدیریت بهره‌دهی مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس

ویرایش: مریم حقانی، زهرا گل محمدی

صفحه‌آرایی: حسن سلیمانی ■ طرح جلد: علی باقری

لیتوگرافی: فرایند گویا ■ چاپ: آوین ■ ناشر چاپ: محمد بهرزی

چاپ اول: ۱۳۸۹ ■ شمارگان: ۳۰۰۰ نسخه

قیمت: ۲۰۰۰۰ ریال

ISBN: 978-600-5443-11-0

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۴۳-۱۱-۰

کلیه حقوق متعلق به مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس است.

نقل از کتاب با ذکر مأخذ مجاز و هرگونه بهره‌برداری دیگر منوط به اجازه کتبی این مرکز می‌باشد.

۱. تهران، خیابان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، ساختمان ناشران، طبعاول، شماره ۴، تلفن: ۶۶۴۸۱۵۳۱
۲. تهران، خیابان انقلاب، خیابان فخر رازی، مجتمع ناشران فخر رازی، انتشارات مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس
۳. خرمشهر، جنب مسجد جامع، بازار شهید محمد جهان‌آرا، شماره ۲۷

فهرست مطالب

۹	پیشگفتار
۱۱	مقدمه

۱ پروسی نظریه پایان جنگ

دکتر مصطفی زهرانی

۱۵	۱. مقدمه
۱۹	۲. متغیرهای عمومی پایان جنگ
۲۶	۳. نظریه‌های پایان جنگ
۲۶	۱.۳. کلیات
۲۷	۲.۳. نظریه پیروزی و شکست یا برنده و بازنده
۳۴	۳.۳. نظریه دستاورد - هزینه
۳۷	۴.۳. نظریه رهبری سیاسی
۴۰	۵.۳. نظریه تغییر نظم دوم
۴۱	۱.۵.۳. مبانی نظریه نظم دوم
۴۳	۲.۵.۳. نظریه تغییر در پایان جنگ
۴۵	۳.۵.۳. کاتالیزورهای تغییر از نوع دوم
۴۶	۴. نتیجه
۴۹	یادداشت‌ها

آزمون نظریه‌های پایان جنگ در جنگ ایران و عراق

محمدعلی قاسمی

۱. مقدمه ۵۲
۲. تعریف اصطلاحات ۵۲
۳. حوادث کلیدی مؤثر در پایان جنگ ۵۲
۴. چرا جنگ زودتر به پایان نرسید ۵۴
۵. در نهایت، جنگ پایان یافت ۵۶
۶. نظریه مزیت - فایده ۵۹
۷. نظریه بازندگان و برندگان ۶۰
۸. نظریه بازها و کبوترها ۶۱
۹. نظریه تغییر نظم ثانوی ۶۲
۱۰. نتیجه گیری ۶۴
- یادداشت‌ها ۶۴

نگاهی به روند پایان جنگ ایران و عراق

محمود یزدان‌نام

۱. مقدمه ۶۷
۲. تمهیدات و چارچوب نظری ۶۸
۳. پایان جنگ ایران و عراق: مطالعه موردی ۷۵
۴. ریشه‌های پایان جنگ ۷۵
- ۱.۴. عملیات کربلای ۵: آغازی برای پایان ۷۷
- ۲.۴. ایران: تغییر استراتژی عملیاتی ۸۰
- ۳.۴. عراق: بین‌المللی کردن جنگ و پیامدهای آن ۸۲
- ۴.۴. خلیج فارس: رویارویی نهایی ۸۵
- ۵.۴. نطفه‌نامه ۵۹۸: راه‌حلی برای خروج از بن‌بست ۸۹
۵. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری ۹۱
- یادداشت‌ها ۹۴

جنگ ایران و عراق: پیروزی / شکست

محمود یزدان‌فام

۱. مقدمه ۹۷
۲. مفهوم پیروزی و شکست ۱۰۰
۳. معیارهای ارزیابی ۱۰۱
۴. پیروزی و شکست در جنگ ایران و عراق ۱۰۴
۵. آغاز جنگ ۱۰۵
۶. تداوم جنگ ۱۱۰
۷. پایان جنگ ۱۱۶
۸. شکست و پیروزی در کلیت و پیامدهای جنگ ۱۲۰
۹. نتیجه‌گیری ۱۲۴
- یادداشت‌ها ۱۲۶

ایران، عراق و مذاکرات آتش‌بس

چارلز مک‌دونالد - ترجمه: بهمن کریمی‌نیا

۱. مقدمه ۱۲۹
۲. پیش‌درآمد آتش‌بس ۱۳۱
۳. قطعنامه ۵۹۸ شورای امنیت، چارچوبی برای صلح ۱۳۴
۴. ادعاهای حقوقی ۱۳۸
- ۱.۴. آتش‌بس و عقب‌نشینی ۱۳۸
- ۲.۴. آزادی و تبادل اسیران جنگی ۱۴۱
- ۳.۴. حاکمیت بر اروندرود ۱۴۴
- ۴.۴. منافع سیاسی اساسی ۱۴۵
۵. نتیجه‌گیری ۱۴۷
- یادداشت‌ها ۱۴۸

نامه حضرت امام خمینی (ره) و مسئله پایان جنگ

رضا مؤمن‌زاده

۱. مقدمه ۱۵۳
۲. بازخوانی تاریخ جنگ: الزامات و چالش‌ها ۱۵۵
۳. دلایل و ضرورت‌های انتشار نامه ۱۵۸
۴. ماهیت و انگیزه‌های واکنش به انتشار نامه ۱۶۴
- ۱.۴. داخلی ۱۶۴
- ۱.۴.۱. موافقان ۱۶۴
- ۲.۴. مخالفان ۱۶۵
- ۲.۴. خارجی ۱۶۶
- ۱.۴.۲. توجه به "واقع گرایی" در سیاست خارجی ۱۶۶
- ۲.۴.۳. تلاش ایران برای دستیابی به همب اتم ۱۶۷
- ۳.۴. اختلاف نظر بین مقامات ایران در مسائل امنیت ملی ۱۶۷
۵. منطق امام در پذیرش قطعنامه چه بود؟ ۱۶۸
۶. نتیجه گیری ۱۷۱
- یادداشت‌ها ۱۷۲

ضمیمه

- متن نامه امام به مسئولان در تاریخ ۱۳۶۷/۴/۲۵ ۱۷۴

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پیشگفتار

مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ در تلاش برای پی‌ریزی پایه‌های تاریخ جنگ ایران و عراق، تحقیقات میدانی خود را از اوایل سال ۱۳۶۰ با حضور در مناطق عملیاتی، جلسات طرح‌ریزی عملیات‌ها، صحنه‌های نبرد و ... آغاز کرد. این تحقیقات گسترده به تدریج سازمان‌یافته‌تر و کامل‌تر شد و از شیوه‌ها و دستورالعمل‌های دقیق برخوردار گردید. این تلاش مجدانه تا زمان آتش‌بس (مرداد ۱۳۶۷) با حضور مستقیم و مستمر در صحنه‌های مختلف دفاع مقدس ادامه یافت. با توقف جنگ حضور مستقیم محققان مرکز مطالعات در صحنه‌های نبرد پایان یافت، لیکن کار تکمیل منابع با جمع‌آوری اسناد باقی‌مانده از مراکز و سازمان‌های مختلف کشوری و نظامی و همچنین مصاحبه‌های تکمیلی و ... تداوم یافت و هنوز نیز ادامه دارد.

حاصل این تحقیقات، بانک اطلاعاتی کم‌نظیری است که مبنای اصلی آثار این مرکز و بسیاری از آثاری است که درباره‌ی جنگ هشت‌ساله ایران و عراق در کشور منتشر شده است. بانک اطلاعات مرکز نتیجه‌ی تلاش همه‌جانبه، پیگیر و خستگی‌ناپذیر راویان این مرکز در موقعیت‌هایی غالباً دشوار و طاقت‌فرسا بوده است.

فصلنامه نگین یکی از آثاری است که با همکاری کارشناسان رشته‌های مختلف و پستوانه بانک اطلاعات مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، از سال ۱۳۸۱ تاکنون در ۳۰ شماره منتشر شده است. مرکز مطالعات با هدف بهره‌مندی علاقه‌مندان و محققان از مطالب این مجموعه، مقالات و گفت‌وگوهای پراهمیت، هم‌سنگ و دارای موضوع واحد را برگزیده تا در چند جلد منتشر نماید. کتاب حاضر پنجمین کتاب از این مجموعه است که حاصل تنظیم، اصلاح و ویرایش مطالبی است که درباره‌ی نظریه‌های مختلف پایان جنگ‌ها و نیز اقدامات و وقایعی که به پایان جنگ عراق با ایران انجامید در شماره‌های ۱، ۲، ۷، ۱۲ و ۲۱ فصلنامه نگین منتشر شده است.

گفتنی است که مطالب مندرج در مقالات این کتاب، به‌ویژه مقالات نویسندگان خارجی، ضرورتاً مطابق دیدگاه مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس نیست و بیشتر برای آگاهی محققان و علاقه‌مندان از دیدگاه‌های مختلف درباره‌ی موضوع پایان جنگ عراق با ایران، در این کتاب درج شده است.

در اینجا از همه‌ی کسانی که با همت خود امکان انتشار این اثر را فراهم کردند، از جمله آقای مجید مختاری و محمد درودیان که سردبیری فصلنامه‌های مذکور را به عهده داشتند و همچنین آقای مهدی قاسم‌پور که در تنظیم مقالات برای درج در این کتاب و نگارش مقدمه‌ای برای آن اهتمام ورزیدند و همکاران مرکز در مدیریت بهره‌دهی که برای رفع اشکالات و ویرایش مطالب کتاب تلاش کردند و آقایان سجاد نخعی، حسین مجیدی، سیدحمیدرضا عمادی و رضا مقصودی که در آماده‌سازی کتاب برای چاپ کوشیدند و علی‌اصغر ملک‌ی که در پشتیبانی امور همت کردند، سپاسگزاری می‌شود.

مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس

(مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ)

مقدمه

پایان یافتن جنگ‌ها و چگونگی اتمام مخاصمات و درگیری‌ها از مباحث مهم در حوزه مطالعات جنگ محسوب می‌شود و همواره صاحب‌نظران و سیاستمداران به آن توجه کرده‌اند. شناخت و علم درباره این مسئله برای رهبران و سیاستگذاران و نیز نظامیان و استراتژیست‌هایی که وظیفه آغاز، هدایت، اداره و پایان جنگ‌ها را برای کسب و یا حفظ منافع ملی و ارزشی بر عهده دارند، مهم و حیاتی می‌باشد. همچنین، از این منظر که جنگ و چگونگی پایان دادن به آن یکی از مهم‌ترین و فراوان‌ترین اتفاقات در عرصه حیات اجتماعی بشر بوده است، موضوع و پایان مخاصمات مسلحانه همواره توجه اندیشمندان علوم اجتماعی، سیاسی را به خود جلب کرده است. البته تاکنون در نظریه‌های روابط بین‌الملل به علل و چرایی آغاز جنگ‌ها بیشتر از چگونگی و دلایل پایان آنها پرداخته شده است ولی به هر ترتیب در جوامعی که درگیر جنگ شده‌اند یکی از مباحث مهم، چگونگی پایان دادن به آن و اتمام مخاصمه است. در اینجاست که مفاهیم "پیروزی و شکست" مطرح و به آن توجه شده است. در ابتدایی‌ترین پاسخ به این پرسش که جنگ‌ها چگونه پایان می‌پذیرند؟ ممکن است این پاسخ که "با غلبه یک طرف و مغلوب شدن طرف دیگر جنگ‌ها پایان می‌پذیرند." پاسخ مناسبی به نظر برسد، اما با نگاهی

دقیق‌تر به این سؤال و کاوشی عمیق‌تر در تاریخ جنگ‌ها و روابط بین ملت‌ها و دولت‌ها روشن می‌شود که پاسخ به این پرسش چندان سهل و آسان نیست؛ زیرا، علاوه بر دشواری تعریفی دقیق و جامع از پیروزی و شکست، شکل و علل پایان یافتن درگیری‌ها نیز مختلف بوده است و از این منظر اندیشمندان نظریات گوناگونی در این باره ابراز کرده‌اند.

یکی از نمونه‌هایی که می‌توان به ذکر و بررسی آن پرداخت، جنگ هشت ساله ایران و عراق است که از منظرهای مختلفی به آن توجه شده است. این جنگ که یکی از طولانی‌ترین جنگ‌ها پس از جنگ دوم جهانی میان کشورها بوده است با برخورداری از ویژگی‌های منحصر به فرد و مخصوص به خود، توجه دانش‌پژوهان سیاسی و اجتماعی و نیز سیاست‌مداران و نظامیان را به خود جلب کرده است. در این میان چرایی و چگونگی پایان جنگ بعد از هشت سال نبرد و نیز نتایج و نحوه خاتمه آن از مسائلی است که کنکاش درباره آن علاوه بر روشن‌تر نمودن این موضوع و افزایش آگاهی در مورد آن می‌تواند دربردارنده درس‌ها و تجارب ارزنده‌ای برای آینده باشد. از این رو در این جلد از مجموعه کتاب‌هایی که حاصل تنظیم مقالات هم‌سنخ مندرج در فصلنامه‌های منتشر شده نگین ایران است، مقالات مربوط به پایان جنگ و مباحث پیرامونی آن تنظیم و ارائه شده است. مقاله اول این کتاب با عنوان بررسی نظریه پایان جنگ بیشتر به مباحث نظری درباره پایان جنگ‌ها و نظریات مطرح شده در این زمینه می‌پردازد. نویسندگان در این مقاله ابتدا به مفهوم پایان جنگ می‌پردازد و تعریفی از آن ارائه می‌دهد و در ادامه به متغیرهای دخیل در پایان دادن به یک جنگ اشاره می‌کند و به دنبال پاسخ به پرسش "جنگ‌ها چرا و چگونه پایان می‌پذیرند؟" چهار نظریه ۱. برنده / بازنده ۲. تصمیم‌گیری عقلانی ۳. تغییر رهبری ۴. نظم دوم را مطرح و تشریح می‌نماید. به نظر نویسندگان بهترین نظریه برای توضیح و تبیین پایان جنگ‌ها نظریه نظم دوم می‌باشد.

مقاله دوم با عنوان آزمون نظریه‌های پایان جنگ، در جنگ ایران و عراق به طور عینی‌تری به جنگ ایران و عراق پرداخته است و ابتدا با بیان سه واقعه مهم که به نظر نویسنده می‌توانست زودتر جنگ ایران و عراق را پایان دهد، به علل پرداختن به جنگ با وجود این سه واقعه اشاره کرده است. در ادامه با بیان چهار نظریه در بحث پایان جنگ، در مورد جنگ ایران و عراق نظریه هزینه - فایده، تصمیم‌گیری عقلانی را برای تبیین پایان جنگ معتبر شمرده است.

نگاهی به روند پایان جنگ ایران و عراق، عنوان مقاله سوم از این مجموعه است که درصدد پاسخگویی به سؤال اصلی مقاله یعنی "جنگ‌ها چگونه پایان می‌یابند و روند عوامل مؤثر در پایان جنگ‌ها کدام است؟" می‌باشد و با طرح مباحثی نظری برگرفته از نظریات میشل بریجر بر مبنای تشریح بحران و رفتار دولت‌ها در محیط بین‌المللی در شرایط بحرانی، سعی در تبیین چگونگی پایان جنگ ایران و عراق می‌نماید.

مقاله دیگر با عنوان جنگ ایران و عراق، پیروزی / شکست، به دنبال تبیین و تدقیق عینی و روشن مفاهیم "پیروزی و شکست" در جنگ‌هاست. نویسنده با اذعان به دشوار بودن تعریف دقیق این مفاهیم با ارائه معیارهایی مانند هدف، وسیله، هزینه و دستاورد تلاش می‌کند طرف پیروز و شکست‌خورده را در سطوح عملیاتی، استراتژیک و سیاسی بین طرف‌های درگیر در جنگ معرفی کند و در ادامه به بررسی پیروزی / شکست طرف‌های درگیر در جنگ ایران و عراق بر اساس معیارهای مذکور در دوره‌های زمانی مختلف جنگ و نیز در کلیت و پیامدهای آن می‌پردازد.

مقاله ایران و عراق و مذاکرات آتش‌بس، به قلم یکی از پژوهشگران غربی است که به مباحث حقوقی و مسائل اصلی در مذاکرات بین ایران و عراق بعد از پذیرش قطعنامه ۵۹۸ می‌پردازد و به ادعاهای حقوقی هریک از طرفین که به‌زعم نویسنده برآمده از منافع سیاسی آنها می‌باشد، اشاره دارد.

مقاله آخر یک بررسی موردی در باب پایان جنگ ایران و عراق محسوب می‌شود که به انتشار نامه حضرت امام درباره پایان جنگ می‌پردازد. تمرکز بحث این مقاله بر ملاحظات و پیامدهای انتشار این نامه است، اما با مطرح کردن مباحث در مسائل مختلف در مورد پایان جنگ و روشن‌تر نمودن این موضوع توانسته است به فهم و تحلیل ابعاد این مسئله کمک کند.

امید است اثر حاضر که برای به انجام رساندن رسالت و وظیفه ذاتی مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس و در جهت روشن‌تر نمودن ابعاد مختلف جنگ هشت ساله ایران و عراق و به خصوص چگونگی و چرایی پایان یافتن آن عرصه شده است، توجه محققان و دانش پژوهان حوزه جنگ را به خود جلب کند و در بسط دانش و تولید آگاهی در این عرصه مفید و مؤثر واقع شود.